

УДК 329.26:355.018]:930.85(470+571)“20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.03.050>

ДАНИЛЕНКО ВІКТОР

член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5317-3381>

DANYLENKO VIKTOR

corresponding member of the NAS of Ukraine, a Doctor of History, professor, a head of the Department of History of Ukraine in the Second Half of the 20th century of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5317-3381>

Бібліографічний опис:

Даниленко, В. (2023) Сучасна росія: ностальгія за імперією та спроби політичного й культурного реваншу. *Народна творчість та етнологія*, 3 (399), 50–54.

Danylenko, V. (2023) Modern Russia: Nostalgia for Empire and Attempts at Political and Cultural Revenge. *Folk Art and Ethnology*, 3 (399), 50–54.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

СУЧАСНА РОСІЯ: НОСТАЛЬГІЯ ЗА ІМПЕРІЄЮ ТА СПРОБИ ПОЛІТИЧНОГО Й КУЛЬТУРНОГО РЕВАНШУ

Анотація / Abstract

У статті проаналізовано причини й наслідки російського великодержавного шовінізму, реваншизм і культурний колоніалізм, їх ідеологічне підґрунтя. Ідеологія та практика «домінуючої» російської нації призвели до того, що вже наприкінці ХХ ст. половина народів росії втратила свої мови через асиміляцію. Рідна мова як мова навчання збереглася в російській федерації лише у 18 етносів, за міжнародними стандартами – це моноетнічна країна. Спроби демократичного розвитку росії після 1917-го та 1991 років зазнали невдачі. Прийняття в 1993 році нової конституції, відновлення моделі «керованих виборів» призвели до встановлення єдиновладдя, починаючи з 1999 року. Контроль ринку і так званих еліт, нейтралізація опозиції та демократичних ініціатив, уніфікація історії під бачення її вождем стали поступовими кроками путіна, який заявив про свою «місію собирателя русских земель». Прогреш у світовій конкурентній боротьбі у сфері сучасних технологій, архаїчність економіки, низькі якість і тривалість життя породили в російській правлячій верхівки прагнення взяти реванш за втрачені позиції. Трансформація шовіністичних ідей, укладених у формулу «самодержавіє – православіє – народність», зумовила претензії росії на світове лідерство на ниві духовних цінностей. Ці тенденції з'явилися і в інших країнах, зокрема в Угорщині, де є сили, які прагнуть до відновлення «Великої Угорщини». Серед причин російсько-української війни аналітики називають причини історичні. Надання Українській церкві Томосу, Україні – безвізу та європейської перспективи «обнуло» росію, позбавивши її історичного минулого й панорамного майбутнього. Історія стала

зброєю. Російська імперіалістична культура, побудована на крадених цінностях, історії, привласнених іменах і про-славленні війни, не може бути фундаментом державності. Для України нинішня війна має екзистенційний характер. Для всебічної перемоги, крім декомунізації та дерусифікації, потрібна ще й деколонізація економічного, політичного і культурного життя країни.

Ключові слова: російський реваншизм, культурна політика, деколонізація.

The article analyzes causes and consequences of Russian great-power chauvinism, revanchism and cultural colonialism, as well as their ideological basis. The ideology and practice of the dominant Russian nation led to the fact that already by the late 20th century, half of the peoples of Russia had lost their national languages due to assimilation. Only 18 ethnic groups have retained their native languages as a language of education in the Russian Federation, and by international standards it is a mono-ethnic country. Russia's after-1917 and after-1991 attempts at democratic development failed. With the adoption of a new constitution in 1993, the restoration of a model of *managed elections* led to the establishment of autocratic power since 1999. Control of the market and the so-called elites, neutralization of opposition and democratic initiatives, unification of history to align it with the vision of Russia's leader were gradual steps of Putin, who declared his *mission of the collector of "Russian" lands*. The loss in the global competition in the field of modern technology, archaic economy, low life quality and expectancy gave rise to the desire of the Russian ruling elite to take revenge for lost positions. The transformation of chauvinistic ideas, framed into the formula *Autocracy – Orthodoxy – Nationality*, gave rise to Russia's claims to world leadership in the realm of spiritual values. These trends have emerged in other countries, particularly in Hungary, where there are certain forces striving to restore *Great Hungary*. Among reasons for the Russian-Ukrainian war, analysts call historical reasons as well. Granting of Tomos to the Orthodox Church of Ukraine, as well as of both the visa free regime and European perspective *have nullified* Russia, depriving it of its historical past and panoramic future. So, history has become a weapon. Russian imperialist culture, built on stolen values, history, appropriated names and on the glorification of war, cannot be the foundation of statehood. For Ukraine, the current war is existential. For our comprehensive victory, apart from de-communization and de-Russification, there is also a need to decolonise Ukraine's economic, political, and cultural life.

Keywords: Russian revanchism, cultural policy, decolonization.

Росія історично виникла, формувалася й розвивалася як багатонаціональна колоніальна імперія. Такою вона залишається і нині. У її основі – великодержавний шовінізм, ідеологія та практика домінуючої російської нації, які просякнуті пригніченням і поневоленням інших. Культурний колоніалізм – реальність російського способу життя.

У сучасних умовах глобалізації багатонаціональність, національна багатоманітність росії стали не джерелом саморозвитку держави, а внаслідок великодержавно-шовіністичної політики – гальмом її. Уже наприкінці ХХ ст. половина народів росії втратила свої мови через асиміляцію. Рідна мова як мова навчання збереглася в російській федерації лише у 18 етносів, зокрема в ланках вище початкової школи – лише в чотирьох: Башкортостані, Татарстані, Туві та Якутії. Асиміляція досягла такого рівня, який дає підстави новітнім ідеологам «русского міра» стверджувати, що росія за міжнародними стандартами є моноетнічною країною [2].

У ХХ ст. в росії було здійснено дві спроби стати на демократичний шлях розвитку – після 1917 року і після 1991 року. Після повалення царизму на території російської імперії в різний час природним шляхом постало близько 20 народних республік, зокрема Українська Народна Республіка, Далекосхідна Українська Народна Республіка, Кубанська Народна Республіка, що прагнули соборної єдності з материковою Україною. Водночас у росії почали повсюдно з'являтися інститути громадянського суспільства. Російські більшовики різко зупинили цей процес, встановивши свою криваву диктатуру.

З постановом у 1991 році російської федерації як окремої держави в новому форматі виникло питання: яким шляхом іти далі – фундаментального консерватизму, який ідеалізував росію до 1917 року? Чи продовжувати радянську ідеологію та практику? Чи перейти на позиції західного лібералізму? Були спроби відмовитися від традиційної

політики великодержавного шовінізму. Усім пам'ятна фраза б. ельцина: «Берите столько суверенитета, сколько сможете проглотить», що прозвучала в Казані в 1990 році. Ці спроби також виявилися нереальними. 1990-ті роки схожі за внутрішньою логікою з 1920-ми: як сталін прибирав з дороги суперників і рухав срср до одновладдя, так і ельцинська росія в 1990-х роках рухалася від декларованої демократії до одновладдя: у 1993 році була прийнята нова конституція росії, яка обґрунтовувала зверхпрезидентство; у 1996 році здійснені маніпуляції з виборцями ельцина й відновлена модель «керованих виборів», і нарешті 1999 рік – призначення путіна спадкоємцем і гарантом статус-кво [3, с. 13].

Так, у нових умовах у росії відродилося одновладдя. Як і в 1920-х роках, так і в 1990-х спроби модернізації росії виявилися нереальними: не було ні сил, ні ресурсів, ні ідей, ні лідерів. Російське суспільство не готове до демократичних змін. У 1990-х роках росія йшла шляхом поєднання в химерних формах усіх трьох названих варіацій існування.

Дотримуючись вікової російської традиції, путін узявся за укріплення особистої влади. Передусім була підпорядкована його власній волі, контролю квазіколоніальна частина еліти, яка до того безперешкодно крапа й виводила за межі країни капітали. Далі було поставлено під контроль ринок, оскільки глобалізований ринок, на його думку, шкодив державному суверенітету. Третім кроком стала нейтралізація так званих несвідомих елементів усередині російського суспільства: демократів, тих, хто мав нестандартне мислення, яке відрізнялося від офіційних поглядів, лібералів, учасників національно-визвольних рухів (татарського, кавказького, сибірського та ін.). Четвертим кроком було, за висловом російського диктатора, відновлення «цілісності історичного простору», уніфікація історії під бачення її вождем. «Вся наша історія без винятків повинна стати частиною російської ідентичності», – заявив путін на засіданні клубу

«Валдай» у 2013 році (див.: URL : www/rg.ru/printable/2013/09/19/stenogramma-site.html). Тобто й агресивні війни, і голодомори, і репресії, і чорносотенні погроми кримських татар та українців у Криму, і тактика «випаленої землі» в Україні – складові російської ідентичності. Сьогодні це все виявляється на тлі того, що правляча верхівка росії наочно довела свою неспроможність у світовій конкурентній боротьбі на ниві сучасних технологій, не досягла будь-яких успіхів у модернізації російської глибинки й виявилася нездатною навіть освоїти природні багатства Сибіру та Далекого Сходу.

Трансформація в російському суспільстві шовіністичних ідей, укладених у новітнє наповнення формули «самодержавіє – православіє – народність», зумовила претензії росії на світове лідерство в утвердженні моральності та духовних цінностей. І це прагнення стократно підсилювалося фактичним програшем росією «холодної війни», а за великим рахунком і Другої світової війни. Німеччина була переможена у війні, але що одержано в підсумку? Німці об'єднали країну, відбудували й розвинули модерну економіку, забезпечили високий рівень і довготривалість (понад 80 р.) життя свого населення, здобули світовий морально-психологічний та політико-дипломатичний авторитет... Росіяни ж розвалили так званий соціалістичний табір, розвалили ними ж штучно створений радянський союз, розвалюють сьогодні своєю агресією багатонаціональну росію, культивуючи й далі великодержавний шовінізм. Економіка, за наявності колосальних природних ресурсів, – примітивно-архаїчна, рівень, якість і тривалість життя – на показниках відсталих країн, світовий авторитет – лише на силі зброї, хоча й та виявилася далекою від сучасної.

Росія програла і «гарячу», і «холодну війну», а водночас, і це головне, цивілізаційну гонку демократії на всіх фронтах: політичному, економічному, науково-технічному, культурному, морально-психологічному тощо.

Великодержавно-шовіністичний дурман «внутрішньоросійського» життя, втрата уявного світового лідерства як частини біполярної єдності, прагнення не допустити зміщення від росії центру біполярності та відсутення на периферію світового протистояння породили в російській правлячій верхівці прагнення взяти реванш за втрачені позиції, втрачені загарбані території.

Ці тенденції явно чи неявно з'явилися і в інших країнах. Чому Угорщина підтримує росію? Не лише через потрібну їй нафту та газ. В Угорщині є сили, які також вважають, що розпад у свій час Австро-Угорщини – це велика геополітична катастрофа ХХ ст., і прагнуть до відновлення «Великої Угорщини», повернення всіх так званих земель корони святого Стефана. Тож і поглядають з корисливим інтересом на українське Закарпаття, морські порти Хорватії, Трансильванію, Воеводщину. Росія розбудила реваншизм у Європі та світі, і якщо не присікти його, то не тільки названі, але й османські чи італійські ельзаси і лотарингії «спливуть» на історичну поверхню. А там, природно, дійде й до росії, і неминуче постане питання про Калінінград, Карелію, Курили, Примор'я, Забайкалля та інші території.

Нині найбільший інтерес для росії становить Україна – «історичне серце росії», за твердженням її реваншистських ідеологів. Заради її повернення до свого складу росія пішла відкритою загарбницькою війною проти «братнього» народу. Серед причин російсько-української війни аналітики називають політичні, психологічні, технічні, але в їх основі – передусім причини історичні. Надання Українській церкві Томосу, а Україні – безвізу та європейської перспективи, по суті, «обнуло» росію, позбавило її історичного минулого та панорамного майбутнього, продемонструвало світу, що саме Україна-Русь стояла біля витоків утворення росії, була основним рушієм трансформування московського царства в імперію, упродовж віків стано-

вила для неї джерело розвитку. І її втрата для росії – катастрофа. «Україна, виходячи з Росії, – зауважує авторитетна російська політологиня Лілія Шевцова, – перетворює її, Росію, в Московію». «Росія без України і її культури – це “Північна Русь”, монголо-татарська за своєю сутністю», – наголошував В. Вернадський і тому найбільше боявся відриву України від росії [1, с. 469–470]. По суті, росія втратила вкрадену нею історію. Тому історія стала зброєю... Укорінені в російській ментальності антиукраїнські ідеологеми та реваншистські прагнення денацифікувати Україну, тобто знищити її ідентичність, деевропеїзувати, повернути до складу росії, визначають зміст української зовнішньої політики російської федерації.

Отже, великодержавний шовінізм, що позбавив росію внутрішніх потенцій для саморозвитку, втрата нею історії та історичної перспективи, світового лідерства, програш у «холодній війні» стали одними з найважливіших причин російського реваншизму на пострадянському просторі та в глобалізованому світі, що перебуває в транзитному стані. Парадигма міжнародних відносин нині безповоротно змінюється. Реально існує кілька контраверсійних альтернатив, формальних або неформальних коаліцій, об'єднань, центрів. Однополярний світ неможливий, нереальний і неприродний. Біполярій *росія – США* явно завершується. Росія втрачає позиції – економічні, військово-політичні, культурно-духовні, відходить на другий план, за межі біполярного протистояння. Звідси – прагнення зберегти за собою минулу першість. Однак росія не пропонує привабливої і прийнятної для інших моделі майбутнього, а здійснює агресію, прагне досягти мети через «примус до врахування своєї вагомості». «Світ, який не визнав величі росії, не може існувати», – заявляють деякі російські ідеологи і пропагандисти. У сучасному світі це нереально й безперспективно. Прагнення реваншу росії в Україні може поставити

крапку на її існуванні загалом як держави, принаймні в тій її формі, у якій вона існує сьогодні.

Однією з причин краху російської державності цілком може бути визнане культурне самовбивство. Російська імперіалістична культура, побудована на крадених цінностях, історії, привласнених іменах і прославленні війни, не може бути фундаментом державності.

Який урок з нинішньої ситуації має винести Україна?

Він один, але фундаментальний: Україна повинна перемогти в цій війні, яка має для неї екзистенційний характер, і досягти всебічної емансипації, незалежного, рівноправно-паралельного існування двох світів – українського та російського, двох держав і двох народів. Для цього Україні потрібно не тільки перемогти у війні, але й здійснити, крім деколонізації та дерусифікації, глибоку деколонізацію свідомості українців, економічного, політичного й культурного життя України.

Джерела та література

1. Даниленко В. Володимир Вернадський: Життя в політиці й політика в житті. Київ : Парламентське видавництво, 2019. 512 с.
2. За ідентичність і незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі : у 2 кн. / відп. ред. Валерій Смолій ; упоряд. Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ : Кліо, 2022. Кн. 2. 800 с.
3. Ткаченко В. «Путинизм»: шовинизм постсоветского реванша. Киев : Знання України, 2015. 115 с.

References

1. DANYLENKO, Viktor. *Volodymyr Vernadskyi: Life in Politics and Politics in Life*. Kyiv: Parliamentary Publishing House, 2019, 512 pp. [in Ukrainian].
2. SMOLII, Valerii, ed.-in-chief. *For the Sake of Identity and Independence. Russia's War against Ukraine: Historical Background and Geopolitical Parallels: In Two Books*. Compiled by Hennadii BORIAK and Oleksii YAS. Kyiv: Clio, 2022, bk. 2, 800 pp. [in Ukrainian].
3. TKACHENKO, Vasyi. *"Putinism": Chauvinism of Post-Soviet Revenge*. Kyiv: Knowledge of Ukraine, 2015, 115 pp. [in Russian].

Надійшла / Received 26.06.2023

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 12.09.2023